

לא רק בין קראוס לקסטנר -

מבטה של חוקרת מהדור השלישי לחקר השואה

ביקורת על ספרה של איילה נדיבי, **בין קראוס לקסטנר, המאבק על הצלת יהודי הונגריה**, מהדורה שנייה ומתוקנת 2014, הוצאת כרמל, 484 עמ'

ספרה של איילה נדיבי (ממייסדות ישוב מחולה, שרוב חייה המקצועיים עסקה בהוראה בהדרכת מורים העובדת כיום במכללה-ירושלים), הינו ספר חשוב המבוסס על הדוקטורט שלה, - מחקר ממוסמך הכתוב ביושר היסטוריוני נוקב. אין זה כלל פשוט לכתוב דוקטורט כזה כשמנחיו היו פרופ' יחיעם ויץ וד"ר רפי ואגו בעוד שעמדת המחברת הייתה לעיתים בניגוד לעמדתם (עמ' 9).

המשרד הארץ ישראלי בבודפסט הוקם בשנת 1922 במסגרת ההסתדרות הציונית לצורך העלייה לארץ. בשנת 1935 החל לעבוד בו משה קראוס, איש מפלגת "המזרחי" כסגן מנהל המשרד, כשכמזכיר המשרד עבד כבר משנת 1934. כבר בפתח עבודתה גורסת נדיבי ש"עד שנת 1943 היה המשרד הארץ ישראלי המוסד הציוני החשוב והמרכזי שעסק בהצלה, לצד ארגוני סיוע קהילתיים ופרטיים והשפעתו חרגה הרבה מתחומי השפעתה של התנועה הציונית הקטנה בהונגריה" (עמ' 31).

ועדת העזרה וההצלה בבודפסט קמה באופן רשמי בהוראת ועדת ההצלה באינסטנבול. לאחר המלחמה כתב ד"ר ישראל (רז'ו) קסטנר וגם אמר בעדותו במשפט הדיבה נגד מלכיאל גרינוולד שהם החליטו להקים וועדת הצלה, שבהרכב המייסד שלה היה ייצוג לכל התנועות הציוניות החלוציות, כשאוטו קומי, נשיא ההסתדרות הציונית היה יושב ראש הוועדה והוא היה סגנו ולחילופין המנהל בפועל. ואולם, בחקירה נגדית במשפט, שינה קסטנר את גרסתו ואמר שהוועדה הוקמה בעקבות פניית ועדת ההצלה באנסטנבול, שאוטו קומי (דומה שיש רישול בהגהה באם אותו שם משתנה כעבור מספר שורות - י.ב.) כינס את נציגי המפלגות הציוניות, ומקימיה היו חברי איחוד- מפא"י שהיו מוכנים ליטול על עצמם סיכון, ואילו "האחרים היו בחלקם הרבה פחות מוכנים לקבל על עצמם את הסיכון" (עמ' 39 - 40).

במוקד הספר עומדת התנהגותו הציבורית של משה קראוס לעומת זו של ישראל קסטנר בהקשר להצלת יהודי הונגריה, משמעות שיתוף הפעולה עם הגרמנים, כמו גם, מאבקו הציבורי- משפטי של קראוס בקסטנר, כולל למשפט הדיבה של גרינוולד נגד קסטנר.

נקודת המוצא של המחברת ש"ערב הכיבוש הגרמני של הונגריה כבר היה בידי ההנהגות במערב בכלל ובידי מנהיגי היהודים במערב, בהונגריה ובארץ ישראל, שפע של מידע על דרכי הפעולה של הנאצים במדינות שכבשו ועל השמדת היהודים בפולין ובאוקראינה, באוסטריה, סלובקיה וצ'כיה, ביוון קראוטיה וסרביה..." (עמ' 89).

סוגיה נוספת בהקשר זה, היא הסוגיה - מה ידעו נבחרי הציבור והעיתונות בארץ ישראל, שרוב פרק 8 עוסק בה. מסקנת נדיבי, כמו שאר מסקנותיה הינה בוטה וחדה: "העיתונות רק שיקפה את חוסר ההתייחסות לשואה או את הדחקת השואה אצל הציבור ומנהיגיו. מנהגי הציבור ומעצבי דעת הקהל בארץ הרדימו את הציבור על ידי עריכה של הידיעות באופן שפסל את אמינותן, מפני שהם בעצמם לא האמינו לידיעות אלו ולא רצו שהציבור יאמין להן" (עמ' 239).

שאלה מסדרת שאלות הדורשות בירור, היא השאלה: מתי נודע לחברי והעדת ההצלה בבודפסט בבירור על הכיבוש הצפוי? וכיצד פעלו בעקבות הידיעה? נדיבי קובעת ש"אין התאמה בין הדיווחים והמכתבים שנשלחו בזמן אמת ובין הזיכרונות שנכתבו והושמעו לאחר המלחמה" (שם). הרב מיכאל דב וייסמנדל וגיזי פליישמן מסלובקיה יזמו מו"מ עם דיטר ויסליצני (נציג המשרד הראשי לביטחון הרייך בסלובקיה), שבזכותו נמנע שיגור השליש האחרון של יהדות סלובקיה להשמדה תמורת 40-50 אלף דולר. בעקבות זאת ניסו השניים להציל את שארית יהדות אירופה תמורת 2-3 מיליוני דולר- "התכנית נודעה בשם תכנית אירופה. התכנית הגיעה לידיעתם של ראשי היהודים בבודפסט, כולל

קסטנר ויואל ברנד שנתבקשו לסייע במימונה. המו"מ פסק בסתיו 1943 ויהודי סלובקיה שלא גורשו, לבסוף גורשו בספטמבר 1944 בעקבות התקוממות אנטי נאצית בסלובקיה. לטענת וייסמנדל, במקביל למו"מ לתכנית זו הציע הממונה על הריגול הגרמני הנגדי בבודפשט, ד"ר שמיט "מעין תכנית אירופה" לקסטנר וברנד והללו ניהלו משא ומתן חשאי בניין זה, מבלי שמסרו על כך לראשי היהודים בבודפשט ולקבוצת העבודה בסלובקיה" (עמ' 91).

הדיון בתוכנית זו במהלך 1943 עמד בסתירה לדברי קסטנר לאחר המלחמה, על כך שהוא וברנד נקטו יוזמה ויצרו קשר עם הנאצים לאחר הכיבוש הגרמני, במטרה לפתוח במשא ומתן על הצלה עם ויסליצני, על בסיס תכנית אירופה, כפי שיעץ להם הרב וייסמנדל" (עמ' 92).

אחת הטענות הקשות שהוטחו נגד קסטנר היא על כך שהוא לא סיפר לאנשי קלוז' בביקורו בה ב-3.5.43 על גירושם הצפוי להשמדה, כדי לא לסכן את עסקת ההצלה, שהגרמנים חייבו אותו בשמירתה כ"סוד ריך גרמני", ולכן "18 אלף יהודי קלוז' עלו לרכבות הגירוש בציטנות וללא התנגדות הואיל והאמינו לשמועת הכזב שהם מגורשים למחנה קנייר-מזו... המנהיגים בקלוז' לא הכחישו את נכונות השמועה, ומהם שאישרוה במפורש או בשתיקה, הם גם לא ארגנו פעולות התנגדות או הפרעה לגירוש, וזאת חרף המספר המצומצם של השומרים על הגטו. יתר על כן, חברי ועדת ההצלה בקלוז' הפסיקו את הבריחה המאורגנת של יהודי הקהילה לגבול הרומני, למרות התנאים הסבירים יחסית לקיומה" (עמ' 120).

תפיסת אי שיתוף הפעולה של קראוס עם הגרמנים נבעה מהבנתו את המניפולציה הגרמנית בהסחת הדעת, הדמורליזציה, ויצירת סכסוכים פנימיים, ולכן התקיימו שתי פגישות בינו לקסטנר בתיווכו של קומי, אך ללא תוצאות. בעקבות בקשת קראוס מקסטנר שיפרוש מדרך ההצלה שנקט, כולל הרכבת שזכתה לימים לכינוי "רכבת המיוחסים", - כותבת נדיבי את המילים הקשות הבאות: "מאז שהחל לארגן את הקבוצה לנסיעה ברכבת עד שזו עזבה את בודפשט, ידע קסטנר שגורשו 400 אלף יהודי מערי השדה, ולמרות זאת המשיך לשאת ולתת עם איימן. לא היה לקראוס ספק, שאילו הפסיק קסטנר את שיתוף הפעולה עם הגרמנים בראשית יוני, אפשר היה לעורר את העולם ולשים קץ לגירושם" (עמ' 163).

לעומת זאת כנגד קראוס נטען שמיד לאחר הכיבוש נעלם והפקיר את עבודת המשרד הארץ ישראלי. האשמה קשה זו הושמעו לאחר המלחמה מפיו של רפי בנשלום, ממנהגי "השומר הצעיר". "קראוס", אמר בנשלום, "הסתתר בשגרירות שוויץ, והוא בנשלום, ניהל את המשרד יחד עם נערים נוספים" (עמ' 104). גם במשפט קסטנר הועלו טענות אלו, ועליהן השיב קראוס: "זה שקר, וזה לא רק שקר, זאת גם חוצפה... הדבר היחיד הנכון בכל הסיפורים שביום כניסת הגרמנים לא חזרתי למשרד. ..יום יום הייתי בבניין הקהילה ברחוב שיפ, במחלקת ערי השדה שהיא הייתה ה"פינה הציונית" שם". ונדיבי מוסיפה בסוגרם-"אגב, התביעה ועדיה לא סתרו את עדותו זו של קראוס" (עמ' 106-105). במשפט עצמו אמר קסטנר שבעקבות הכיבוש הגרמני נערך חיפוש במשרד הארץ ישראלי והוצא צו נגד קראוס שהסתתר במקום לא ידוע. לבקשת קראוס ממנו התערב לדבריו אצל עוזרו של איימן, הרמן קורמיי "וקראוס לאחר שהתייצב על פי הדרכתנו ומסר הודעה, שוחרר מספר ימים אחר כך" (עמ' 106-107). במשפט קסטנר הפריך קראוס תזה זו בהסבירו שהיה מוגן כיוון שקיבל תעודה לבקשת הצירות השוויצרית (ממשרד החוץ ההונגרי) - "שאני פקיד הצירות השוויצרית...אז חשבו שגם אני דיפלומט. לא הייתה לי חסות דיפלומטית, אבל המשטרה חשבה (שיש לי-י.ב.)" (עמ' 107).

לפי הערכת קראוס, מתוך 250 אלף יהודי בודפשט ניצלו כ-140 אלף, 67 מהם היו ב"גטו הגדול" ובערך 45 אלף יהודים ניצלו בבתי החסות השוויצרים שהוא פעל למענם, וקיימת הערכה שחולקו 80-90 אלף תעודות חסות ורק 5,000 עד 6,000 מבעליהם לא ניצלו.

עלות כל הפעולות בבתים המוגנים ותעודות החסות הייתה להערכת קראוס 400 אלף פנגו, שהיו בערך 10 אלף דולר. לעומת זאת "דינה פורת מצאה כי ההוצאה על חשבון מפעל ההצלה להונגריה,

מאת היישוב היהודי בארץ ישראל, הסתכם ב-123,895.500 לא"י, וההוצאות עבור קסטנר היו 135,000 לא"י" (עמ' 323). כלומר עלויות הצלת ללא כל פרופורציה בין של הפעילים הללו.

סוגיה חשובה עוד טרם משפט קסטנר הינה הדחת משה קראוס מתפקידו ומי שעמדו מאחוריה היו אלכסנדר גרוסמן, איש "השומר הצעיר" ויואל פלגי "הצנחן הארץ ישראלי שהוסגר לגרמנים בהוראת קסטנר, ולאחר זמן מצא מקלט בבניין החסות השוויצרי... וקיבל הודות לקראוס תעודה מטעם משרד הביטחון ההונגרי שהעניקה לו חופש תנועה בבודפשט" (!) (עמ' 331).

קראוס טען שהדחתו הייתה בניגוד לחוקי הקונגרס הציוני תוך זיופי חתימות ובעקבות זאת הוקמה וועדת חקירה, שלא ידוע, אם אכן סיימה את עבודתה אך האשמות נגדו בוטלו. השאלה המעניינת היא כמובן, מדוע רצו מנהיגי השמאל החלוצי להדיחו, ועל כך עונה נדיבי שקראוס היה בגדר תמרור אזהרה מפני שאלות נוקבות שהחלו לעלות, כמו למשל "כיצד הגבילה הנהגת הישוב את קשריה ותמיכתה לקסטנר ולהנהגת השמאל החלוצי בלבד? מדוע לא נענתה לקריאות מבודפשט לפרסם בעולם את דבר השואה הנוראה העוברת על יהודי הונגריה? ...לפיכך הם שאפו לסלקו מדרכם בתמיכת מנהיגיהם לתנועה בארץ ישראל (עמ' 336).

בזיכרון הציבורי זכורה פרשת קסטנר בשל תביעת הדיבה שהוגשה ע"י היועץ המשפטי לממשלה כנגד גרינוואלד, אך קראוס עצמו הגיש לבית הדין של הקונגרס הציוני עוד קודם לכן תלונה נגד קסטנר על התנהלותו בעת המלחמה. לא רק זו שקסטנר קיבלה אלא שהיא התבררה בבית דין כבוד של איחוד- מפא"י, מה שמנע למעשה את הברור.

המשפט היווה מוקד דרמטי לביורור האירועים, וכזה מוצג בספרה של נדיבי ובאור שונה מהמקובל פסק דינו של השופט בנימין הלוי, הגם שבית המשפט העליון הפכו. נדיבי כותבת חדות ונוקבות על מעורבות המערכת הפוליטית בארץ במשפט זה, כאילו לא קיימת הפרדת רשויות ושלטון החוק: "המערכת השלטונית בראשות מפא"י לא חסכה משאבים, סוכנים וגם לחצים ואיומים כדי למנוע כל עדות העלולה לחשוף את פעילותו של קסטנר, ודרכה את פעולותיה של הנהגת היישוב. המערכה התנהלה בניסיון להשיג מוצגים מעבר לים, בגילוי מסמכים ובהיעלמותם, בהגעת עדים מחוץ לארץ כדי להעיד, שבבוקר עדותם המריאו מן הארץ בתירוצים שונים, בפחד מפני שירות הביטחון, ובשידול עדים שלא להעיד" (עמ' 349. ראו גם עמ' 350-353).

במשפט, שכלל לא היה דל בדרמות, חוללה פרשת הצנחנים וחנה סנש התרגשות רבה באשר "עדותו של יואל פלגי הכתה את הציבור בתדהמה לאחר שהתברר כי קסטנר היה זה ששכנע אותו להסגיר את עצמו לידי הגסטפו. בחקירתו נאלץ פלגי להודות כי ספרו רב המכר **רוח גדולה באה**, המספר את קורותיו כצנחן שנשלח מארץ ישראל, מכיל שקרים" (עמ' 353).

המחברת מייחסת חשיבות רבה לפסק הדין של השופט בנימין לוי, שהצדיק את מלכיאל גרינוולד בשלושה מארבעה הנושאים: הוכחת שיתוף הפעולה של קסטנר עם הנאצים, "רצח בעקיפין" והכשרת הקרקע לרציחת יהודי הונגריה, והצלת פושע מלחמה נאצי לאחר המלחמה, אך לעומת זאת הורשע גרינוולד בהשמצת קסטנר בשותפות לגזל עם פושע מלחמה נאצי ועל כן הטיל עליו השופט קנס סמלי של לירה אחת, בעוד שהיועץ המשפטי לממשלה חויב לשלם לו הוצאות המשפט בסך 200 לא"י.

נדיבי גורסת שחומרים היסטוריים שהתגלו משך השנים מחזקים את תזת ההרשעה של השופט הלוי, כמו דו"ח אושוויץ, שנכתב על סמך תיאורי האסירים הבורחים ורבה ווצלר ש"נמסר לקסטנר, כראש ועדת ההצלה, שבועיים לפני תחילת הגירושים לאושוויץ... המכתבים שלא היו לנגד השופטים, חלקם הועלמו בכוונה כדי לא לפגוע בקסטנר, מאשרים שקסטנר נסע לקלז' ב-3 במאי לאחר שאייכמן הציע כבר את עסקת מיליון יהודים תמורת עשרת אלפים משאיות עמוסת טובין, ולכן לא גילה ליהודי העיר את דבר השמדה הצפויה, כדי לא להכשיל את העסקה" (עמ' 362).

לא רק זאת, אלא שלאחר המלחמה הציל קסטנר מחבל התלייה את קורט בכר כמו גם את עוזרי איימן: הרמן קרומיי, דיטר ויסליצני כמו גם את קטליץ עוזרו של בכר, והנס יוטנר ראש הוואפן ס"ס הממונה הראשי על כל מחנות הריכוז בכל הרייך השלישי (עמ' 363).

קראוס אינו קיים למעשה בזיכרון הציבורי. נדיבי מצינת ששמו הופיע בארכיון יד ושם רק פעם אחת (עמ' 369). באנציקלופדיה של השואה לא יוחד לו ערך, אך הוא מוזכר בערך על קרל לוך, סגן הקונסול השוויצרי הפעלתן. מה שמתמיה לא פחות, "מי שיחפש את הפרוטוקולים של משפט קסטנר ואת פסק הדין של בנימין הלוי עוד בשנת 2008-2009 במחשבי אולם הקריאה בספריית יד ושם, לא ימצא אותם. אבל לא הייתה בעיה למצוא שם את הפרוטוקולים של הערעור בבית המשפט העליון" (עמ' 370).

מחקרה של נדיבי הינו מעניין לא רק מבחינת היבטו ההיסטורי, כמו גם מבחינת הזיכרון הקולקטיבי, אלא גם מבחינת חוקרי השואה עצמם. הדור הראשון של החוקרים נמנה על תנועת העבודה ומי שהעמיד תלמידים רבים היה יהודה באואר שהעניק לגיטימציה לקסטנר (עמ' 374), בעוד שבמחקרים של השנים האחרונות "עבר הדגש אל תנועות הנוער החלוציות בהונגריה, ששנים עמדו כמתנצלות על שהיו מחתרת הצלה ולא מחתרת לוחמת" (עמ' 375). היא גם מצינת ש"היסטוריונים בחו"ל כמו: ברהאם, גילברט, גרלאך ועאלי מדגישים בספריהם את תפקידו המרכזי של קראוס בתהליך העברת המידע על אושוויץ שהוליד את החלטתו של הורטי לעצור את הגירוש להשמדה, לעומת המקום המזערי שניתן לו במחקר הישראלי, עד להיעלמותו הגמורה" (עמ' 376).

מי שרוצה לקרוא בספר תיעוד לסגירות הקונצנזוס האקדמי בישראל מפני מחקרים "חתרניים" בנושא שואת יהודי הונגריה יכול להסתפק בהערת מס' 86 בעמוד 442, בו לא ניתן לפרש את מה שכותבת נדיבי, אלא ככתב אשמה מוצדק כלפי האקדמיה בישראל בנושא. ניתן ללמוד על מחקר מחאה של חוקרים כמו: יהודה באואר, צבי ארז, גילה פטרן ודינה פורת על פרסום מאמרה ב"ילקוט מורשת" "בטרם אושרה עבודת הדוקטורט, אף שפרסומו עמד בכללים הנדרשים באותן נסיבות. זאת ועוד הייתה בקשה של פרופ' דינה פורת לפסול את עבודת הדוקטורט בטענה של חוסר איזון, כמו גם נדחו פרסומי מאמרי נדיבי בכתבי עת. ולבסוף "מאמר אחר הדן בגורל מכתב הרב וייסמנדל מ-16 במאי, המקביל לפרק דו"ח אושוויץ ודו"ח שואת יהודי הונגריה בספר, נדחה על ידי "יד ושם קובץ מחקרים" ב-19 הערות. בתשובתי הוכחתי ש-16 הערות שגויות ולא נמצאה הערה מהותית אחת היכולה להסביר את פסילת המאמר. על כך השיב העורך, ברוח תשובתו בדחיית מאמר קודם: "הגיע הזמן שתודי בעובדה שמקור הבעיה נמצא במחקרך", ולא התייחס לעצם ההערות השגויות" (עמ' 442).

יוסי ברנע